

Олександр КОЖОЛЯНКО

Обрядовість початку передріздвяного періоду на Буковині: дохристиянська і християнська традиція

Alexandr Kozholianko

Ritualism in the early pre-Christmas period in Bukovina: pre-Christian and Christian tradition

In the article the Ukrainian ritual pre-Christmas period in Bukovina is investigated. It is indicated that the day of St. Dmitry ended tilling cycle and begins Ukrainian Christmas time. After this festival could not banish old age and keep the wedding. Studied pre-Christian and Christian tradition of celebrating holidays and St. Demyanf – Kozma, St. Michael, Presentation of the Blessed Virgin Mary (Vvedenie).

Keywords: age, marriage, blessing of water, fasting, rituals, calendar

Досліджено обрядовість українців передріздвяного періоду на Буковині. Вказано, що днем святого Дмитра закінчувався хліборобський цикл і розпочинався український різдвяний час. Після цього свята не можна було засилати старостів та справляти весілля.

Вивчено дохристиянську і християнську традицію відзначення свят свв. Козьми й Дем'яна, св. Михайла, Введення Богородиці в храм.

Ключові слова: старости, весілля, освячення води, піст, обряди, календар

Людське життя складається з матеріальних здобутків, які формують матеріальну культуру. Іншу дуже значущу й незамінну сферу існування окремої людини та народу загалом становить їхній духовний світ. У кожного народу протягом тисячоліть сформувалася своя чітка система духовної культури.

Важливим складником духовної культури українців Буковини є передріздвяні свята й обряди, під час яких здійснюються різні магичні обрядодії з метою вплинути на життєвий цикл людини. Від часу християнізації до початку ХХІ ст. для календарної обрядовості українців Буковини характерний синкретизм дохристиянських і християнських елементів. На цих теренах у передріздвяний час спостерігаються різні народні обряди, що мають власну календарну основу.

Календарну обрядовість населення Буковини вивчали: у другій половині XIX ст. – Ю. Федькович, Г. Купчанко, Р. Кайндль, В. Козаришук; у першій половині XX ст. – С. Маріан, Л. Боднареску, О. Нікулаїце-Воронка; з другої половини XX ст. і до сьогодні – Г. Спатару, О. Курочкин, Г. Кожолянко, І. Чеховський, К. Попович та ін. Проте питання синкретизму, семантики й символіки дохристиянських і християнських вірувань у цьому контексті спеціально не досліджувалися.

Початком українського святкового передріздвяного періоду є день св. Дмитра (Дмитрія) – 8 листопада. Тоді християнська Церква вшановує великомученика диякона Дмитра Солунського, вбитого 8 листопада 306 р. римськими воїнами (час Діоклетіанових переслідувань) у Далмації.

Невдовзі після смерті цього диякона його мощі було перевезено до македонського міста Солунь, де на честь великомученика збудовано храм. Відтак св. Дмитра стали іменувати Солунським. Під час його перепоховання до нової гробниці, коли в Солуні замість старої, дерев'яної, церкви спорудили нову, з мармуру, виявилось, що тіло Дмитра виділяє миро. Тому сьогодні святого ще називають Дмитра Мироточивим.

На Буковині днем св. Дмитра закінчувався хліборобський цикл і розпочинався український різдвяний час. Після цього свята не можна було засилати старостів і справляти весілля. У народі існувало прислів'я: «До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра – хоч у каглу лізь» (кагла – вивідний отвір для диму з печі в сіни або на горище). Тобто вважалося, що якщо дівчина не вийшла заміж до свята Дмитра або не була засватана, то це означало, що вона нікому не потрібна для створення сім'ї. Звідси й негативне ставлення до такої дівчини в громаді, і той її сором, через який вона «хоч у каглу лізь»¹.

Зі святом Дмитра тісно пов'язаний обряд «Дідівська субота», що його проводили і на Буковині, і на інших західноукраїнських теренах (Волинь, Українське Прикарпаття)².

У XIX – на початку XX ст. в селах Верхнього Буковинського Попруття та Буковинського Передгір'я в «Дідівську суботу» в церкві замовлялася Служба Божа за покійників з парастасами-панахидами та списками померлих кожної сім'ї, які згадувалися під час богослужіння.

Багато обрядів і звичаїв пов'язано із християнським святом двох чудотворців Кузьми та Дем'яна. Його відзначають 14 листопада. У цей день серед українців прийнято завершувати пастівницький сезон. Із пе-

реказів знаємо, що українці вважали цих людей першими на землі ковалями, які виготовили й подарували людям такі необхідні в житті речі, як плуг, молоток, цвяхи³.

Щодо історичності самих осіб Кузьми й Дем'яна, то християнська Церква стверджує, що брати Косма й Даміан Асійські (в українській мові – Кузьма і Дем'ян) жили в II–III ст. поблизу Рима, де практикували лікарську справу. Вони були правовірними християнами і проповідували вчення Христа, за що постали перед судом імператора Каріна. Проте в цей час імператор важко захворів і їм було доручено його лікування, з яким брати успішно справились. У подяку за чудесне зцілення суд їх виправдав. Лікарів-проповідників відпустили на волю, але невдовзі (284 р.) вони були забиті камінням язичниками⁴.

За народними уявленнями давніх українців, Перун їздить по небу на вогненній колісниці, наводить на всіх страх, бо вражає своїми вогненними стрілами злі сили, може вдарити і людину, яка чинить зло⁵. Мабуть, від цього вірування й походять збережені до наших днів прокляття: «Бодай-би тебе Перун побив!», «Най тебе Бог поб'є за скоєне!»⁶.

Архангел Михаїл (його вшановують з часу Лаодикійського собору в IV ст.) переміг злі сили і на його честь Церква встановила свято (21 листопада) під назвою Собор Архистратига Михаїла та інших Небесних Сил Безтілесних. У святковому богослужінні він прославляється як Архистратиг, тобто головнокомандувач небесним воїнством, котрий веде постійну боротьбу із силами темряви⁷.

На західноукраїнських землях поширеною була оповідь про те, як уперше з'явився вогонь на землі. Легендарного Прометея в нас замінив архангел Михаїл.

У народній легенді розповідається, що якось чорт розклав велике вогнище. Побачивши це, Бог послав до нього архангела, щоб той здобув вогонь. Архангел встромив свою палицю в полум'я і через деякий час відійшов з розпаленим дровком. Чорт зрозумів, що він утратив контроль над вогнем, почав переслідувати архангела, але той кинув палицю в каміння, від цього розсипались іскри і передали силу вогню камінню. Згодом люди навчилися добувати вогонь з каміння шляхом кресання⁸.

Із 28 листопада, за християнським віросповіданням, розпочинається Пилипівський піст, який триває до Різдва-Коляди. Про прихід посту сповіщали церковні дзвони та видзвонювання в сигнальні металеві при-

строї в центрі села, що зазвичай використовувалися для нагального збору людей, оповіщення про пожежу чи наближення якогось іншого лиха⁹.

Свято Введеніє (народна назва Введення в храм Пресвятої Богородиці), що припадає на 4 грудня, завершує перший місяць передріздвяного циклу. Цим днем, власне, і відкривається цикл зимових свят. Щоправда, серед дослідників календарної обрядовості були й такі, які вважали Введення останнім у низці святкувань осіннього періоду (буковинсько-молдавський етнограф Г. Спатару)¹⁰.

«Введенським святом» починався й новий господарський рік. Ще на початку ХХ ст. на Буковині дуже часто практикували вводити в хату в день Введення якусь домашню тварину, що слугувало доброю ознакою на наступний рік як для родини, так і для домашньої худоби – вона буде успішно множитися, не хворітиме¹¹.

До кінця ХІХ ст. на Введення в церквах святили воду. А напередодні, ввечері, люди освячували воду в місцях, де сходяться три джерела, або потічки, або річки («три води»). Освячена в цей день вода вважалася помічною від усяких хвороб протягом наступного року¹².

Чимало правил, якими керувалися у своєму житті українські селяни в ХІХ ст., були також пов'язані з цим святом: «До Введення можна копати лопатою, а від Введення до Благовіщення не можна, бо земля спочиває і на літо сили набирається»; «Коноплі треба потерти до Введення, а той, хто їх потре по Введенні, накликає бурю на поля, а на себе від людей зневагу»¹³. Ці звичаї дуже стародавні, відомі ще з тих часів, коли земля шанувалася й обожнювалася. Наші предки вірили, що землі треба дати спокій, бо від Введення до Благовіщення – свято землі: в ці дні Бог її благословляє, а потім вона пробуджується від зимового сну¹⁴.

Шанобливе й обережне поводження із землею простежується, зокрема, в селах Буковинської Гуцульщини. Так, при проведенні сімейних (весілля, хрестини) чи громадських (храмові, великодні гуляння) свят на землі танцювати заборонялося. Для танців споруджувався спеціальний дощатий поміст, часто з перекриттям і дахом. Щоб не топтати землю ногами, можна було танцювати лише на дошках помосту¹⁵. В усіх буковинських селах ворожили й передбачали за різними прикметами, який урожай буде в наступному році.

Щодо християнського змісту свята Введення, то воно встановлене на честь матері Ісуса Христа Марією. У юдеїв був звичай посвячувати

новонароджених дітей Богові. Особливо цієї традиції дотримувалися батьки, котрі довго чекали народження первістка, просячи його в Бога. Посвячених дітей приводили в єрусалимський храм, де вони отримували благословення від священника й залишалися при цій святині до свого повноліття. Так привели до храму і трирічну Марію її батьки Яким і Ганна. Там вона перебувала до чотирнадцяти років, аж поки не вийшла заміж за Йосифа. Християнська Церква для звеличення цієї події встановила окреме свято – Введення в храм Пресвятої Діви Марії.

Початок передріздвяного циклу свят на Буковині пов'язаний із початком нового господарського року. У цей час здійснювалися різні магичні дії, котрі мали на меті задоволення релігійних потреб, покращення господарської діяльності, добробуту родини, влаштування сім'ї. Дослідження показали, що в передріздвяний період календарної обрядовості проводилися різні народні обряди, які мали власну календарну основу.

¹ Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (далі – МЕЕ ЧНУ). – 1989. – Т. 5. – С. 30.

² Кітова С. «Водіння Куста» на Поліссі // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 3. – С. 67-73;

Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. – Вінніпег, 1963. – Т. 5. – С. 192-195.

³ Борисенко В. Різдвяні колядки // Наука і суспільство. – 1989. – № 2. – С. 32-35.

⁴ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX – н. XX в. Весенние праздники. – Москва, 1977. – С. 374-376.

⁵ Кожолянюк О. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика та символіка. – Чернівці, 2014. – С. 87.

⁶ МЕЕ ЧНУ. – 1989. – Т. 5. – С. 12.

⁷ Сетки цілого року // Календар Гуцульський на рік 1935. – Варшава: Накладом Товариства Приятелів Гуцульщини, 1935. – С. 58.

⁸ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы ... – С. 250.

⁹ Вундт В. Миф и религия / Пер. с герм. В. Базарова и П. Юшкевича. – Б. м.: Брокгауз-Ефрон, 1910. – С. 58.

¹⁰ Центральний науковий архів Академії наук Республіки Молдова (далі – ЦНА АНРМ). – Ф. 19 (Матеріали наукових експедицій, проведених у період 1946–1985 рр. на території Молдавської та Української РСР). – Спр. 1. – С. 6.

¹¹ Кітова С. «Водіння Куста» на Поліссі... – С. 67-73.

¹² Старков В. Великдень у традиційній календарній обрядовості українців //

Пам'ять століть. – 2002. – № 2. – С. 93-96.

- ¹³ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: в 2 т. – Мюнхен: Українське видавництво, 1958. – Т. 1. – С. 17.
- ¹⁴ Онищук А. Народний календарь. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році (записав у 1907–1910 рр.)// Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 34.
- ¹⁵ МЕЕ ЧНУ. – 1989. – Т. 5. – С. 12.